

КРИТИЧКА СВЕСТ БИБЛИОТЕКАРА КАО ОДГОВОР НА ЛИБЕРАЛНУ (АНТИ)КУЛТУРУ

САЖЕТАК: У раду је приказано како концепције либерализма негирају принципе на којима почива хуманистичка идеја културе, мењајући начин на који се култура уопште перципира. За библиотечку струку, као део ширег културног система, императив је да у таквим околностима развија критичку свест у друштву. Зато је у раду посебно истакнута Кантова критичка метода, чији се принципи препознају и у критичкој теорији културе, као и његово стављање тежишта на форму субјективности, што ће се показати као изузетно утицајно на друштво. Циљ рада је да се укаже на величину улоге библиотекара у савременом друштву, где су они позвани да активно учествују у очувању и обликовању културне свести друштва, а у складу са етичким начелима струке.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: критичка свест, култура, либерализам, библиотекарство, друштво.

Увод

Култура као друштвени феномен сведочи једном времену имајући историјску улогу, на начин да утемељује одређене вредности човечанства. Људи усвајају културне вредности и норме, свесно или несвесно. Уколико представља скуп колективних вредности, увек схваћена у свом историјском контексту, култура се негира концепцијама либерализма, потом и неолиберализма, јер (нео)либерализам акценат ставља на индивидуализам, вечно сада и тржишну логику. Зато се он може схватити и као негација културе или, речју – као антикултура.¹

¹ Појам антикултуре у контексту либерализма јавља се у радовима различитих филозофа, социолога и теоретичара културе. Види више: Laš Kristofer, *Narcistička kultura: američki*

Критичка теорија културе, посебно у савременим околности-ма, комбинујући принципе и методе из филозофије, социологије и уметности, како би пружила свеобухватан поглед на друштво, јер култура јесте свеобухватна, приступу култури даје интердисциплинарни карактер. Дијалектичка метода и улога субјекта представљају полазну тачку за критичку анализу савремене културе. Улога библиотекарства, у контексту критичке теорије, произилази из његовог доприноса критичкој свести у друштву, као и његова улога оспоритеља концепције неутралности, јер су библиотекари позвани да обликују друштвене вредности у складу са етичким принципима.

Критичка свест библиотекара данас је неопходна за препознавање све веће напетости између појмова знања и информације, како би се сачувала етичка и друштвено ангажована улога библиотекарства у добу доминације тржишне логике. Критичко библиотекарство ће на тај начин имати за императив критичко мишљење, или како Фуко закључује у делу *Сјиси и разговори*, а што ће у овом раду представљати полазну мисао: „Не знам да ли је потребно казати да критички рад данас увек захтева рад на нашим границама, то јест стрпљиви труд који даје облик нестрпљењу слободе”.²

Кантов заокрет ка субјекту

Појам критике, како га данас разумемо, почео је да се развија у 17. и у 18. веку, у доба просветитељства. Најбоље је тематизован у делима немачког филозофа Канта, при чему његово капитално дело *Критика чистог ума* представља почетак нове епохе у филозофији,³ што говори о револуционарном значају тог дела. Кантовим увођењем изнова заснованог појма критике мења се додашње разумевање односа субјекта и објекта. Традиционално, теорија сазнања до Кантове *Критике* била је фокусирана на однос субјекта и објекта у којем је објекат извор истинитости предмета, а онда Кант тежиште поставља на форму субјективности. Субјекат постаје критеријум за сазнање, и тај заокрет ка субјекту ствара нову перспективу и позицију субјекта, односно мишљења, у крајњој линији човека. Ову радикалну промену Кант метафорички назива коперниканским обртом, и у предговору прве *Кри-*

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А
Р

život u doba smanjenih očekivanja (Zagreb: Naprijed, 1986); Blum Alan, *Sumrak američkog uma* (Beograd: Prosveta, 1990); Alasdair MacIntyre, *Za vrlinom: studija o teoriji morala* (Zagreb: Kruzak, 2002); Denin Patrik, *Zašto liberalizam propada* (Beograd: Albatros Plus, 2019).

² Mišel Фуко, *Spisi i razgovori* (Beograd: Fedon, 2010), 433.

³ Немачки класични идеализам подразумева епоху у филозофији у раздобљу од 1781 – године издања Кантовог капиталног дела *Критика чистог ума*, до 1831 – године Хегелове смрти.

бр.
2.
год.
2024.

тшике, експлицитно говори: „С тим стоји ствар исто онако као са првим мислима Коперниковим, који, пошто са објашњењем небеских кретања није ишло како треба док је претпостављао да се цела војска звезда окреће око посматраоца, учини покушај да ли неће боље успети ако претпостави да се посматралац окреће, а да звезде напротив мирују. Што се тиче опажања предмета, у метафизици се може учинити сличан покушај. Ако би се опажање морало управљати према особини предмета, ја онда не видим како се може о њему знати нешто а priori; али ако се предмет (као објекат чула) управља према особини наше моћи опажања, онда ја могу сасвим лепо да представим себи ову могућност”.⁴ Овим је Кант започео испитивање наших сазнајних моћи, дајући потпуно другачији смисао субјективности. Тежиште је притом на испитивању услова могућности сваког сазнања, што је у историји филозофије познато као трансцендентални идеализам. Појам критике Кант не користи у оном саморазумљивом смислу, као када критиком именујемо позитивно или негативно вредновање одређених појава, система, теорија, већ тај појам у његовом делу упућује на појам границе. Стога, када „критикујемо” ум, било чисти или практички, ми заправо испитујемо границе наших спознајних моћи. За потребе овог рада битно је направити дистинкцију између чистог и практичког ума, који је заправо исти ум, само су предмети којима се бави различити. Чисти или теоријски ум је усмерен на предмете спознаје, а практички ум је усмерен на предмете делања. Човек је на тај начин и теоријско и практичко биће, где практички ум има примат у односу на теоријски, што значи да је човек у изворном смислу практичко биће, а тек у изведеном и теоријско биће.⁵ Дакле, човеков примарни задатак је практички однос према себи и другима, тј. делатни однос, у којем централно место заузима слободна воља. „Кант је индивидуализирао људско делање. Схватио га је – у првом реду – као дјелатност моралне свјести човјека као субјекта дјелања и индивидуе која је носилац слободне воље”.⁶ Редукција појма делања на индивидуално делање, при чему је тежиште на појму слободне, чини Кантову практичку филозофију изузетним прилогом либералном мишљењу. На основу слободне воље, односно моралне слободне, он долази до појмова правне и политичке слободне и тиме постаје значајни заступник либералне идеологије.

⁴ Imanuel Kant, *Kritika čistoga uma* (Beograd: Dereta, 2012), 22.

⁵ Milenko A. Perović, *Filozofija morala* (Novi Sad: Cenzura, 2013), 33.

⁶ Исто, 177.

Либерална (анти)култура

Снага либерализма лежи у његовој тежњи ка слободи, која је основно одређење човека, како смо претходно видели у тематизацији Кантове практичке филозофије. Међутим, либерализам није „открио” човекову тежњу за слободом; појам слободе је постојао и у антици, само се тада другачије разумевао. Владање самим собом, као и неговање врлине били су главни принципи озбиљења слободе. С либерализмом долази до редефинисања извесних појмова, па и појма слободе, што за последицу има другачију антрополошку претпоставку. Либерализам је научио људе да о себи и односима с другима мисле на другачији начин, јер се у либерализму слобода схвата као стање у којем појединац слободно делује у оквиру сфере дефинисане позитивним правом, где се нужно обликује један свет индивидуализма, у којем људска бића живе у стању аутономије. Или, како Харви у *Крајњој историји неолиберализма* примећује, слобода појединца постаје централна цивилизацијска вредност.⁷

Уколико однос према себи постаје мерило вредности, онда однос према другом и према другима постаје секундаран, што за резултат има ослобођење појединца од свих врста повезивања и односа. Овакво разумевање слободе гради лабаве везе између човека и заједнице. Либерализам, у име индивидуалне слободе, релативизује многе вредности, па тако могу бити доведени у питање и чврсти основи на којима култура почива, а култура захтева одређену стабилност вредности. Денин у свом делу *Зашто либерализам пропада* наводи: „У данашњем свету захвалност према прошлости и дужност према будућности замењене су готово општом тежњом за пролазним уживањима. Култура се више не схвата као преношење мудрости и искуства прошлости у неговању врлина самосавладавања и учтивости, већ постаје синоним за хедонистичка уживања, душевну суровост и забаву, стање које све више води ка све већој потрошњи, задовољењу пожуда и равнодушности. Резултат је доминација максималне себичности и социјално деструктивног понашања.”⁸

Наглашавајући слободу појединца и његову аутономију, либерализам често поставља појединца изнад колектива, конкретније, либерална држава ствара појединца тако што омогућава услове⁹ за јачање његове слободе, чиме је антрополошка слика у потпуно-

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А
Р

⁷ Devid Harvi, *Kratka istorija neoliberalizma* (Novi Sad: Mediterran publishing, 2012), 19.

⁸ Patrik Dž. Denin, *Zašto liberalizam propada* (Beograd: Albatros Plus, 2019), 53.

⁹ Услови које либерална држава ствара за јачање индивидуализма увек се тичу правног система једне државе.

сти промењена. Аристотелова теза да је човек политичко биће, при чему се он као слободан грађанин остварује у заједници, замењена је тезом о неограниченој слободи појединца. Или, оно што се некада звало грађанином, сада се све чешће назива конзументом. Оваква перспектива појединца утицала је на поимање културе, уколико културу сматрамо људским конструктом који не може да постоји без човекове бриге. Култура јесте производ човековог стваралаштва, па тек када разумемо човека, можемо да разумемо културу, јер су они у нераскидивој вези. Зато је либерална теорија, у којој централно место заузимају слобода појединца и слободно тржиште, директно утицала на културу у савременом свету. Међутим, колико год се либерали борили за слободу, ипак није свака слобода благотворна, посебно не она која није праћена дисциплином и културним развојем, јер нужно води ка деградацији друштва, па је стога неопходно да се човек озбиљније позабави проучавањем суштинне и функције културе, како то наводи руски аутор Соколов.¹⁰

Култура не може да се појми ван свог историјског контекста. Истиче се: „Култура нас учи да имамо обавезе и према прошлим и према будућим поколењима. Она је опипљиво наслеђе које свакога понаособ обавезује да одговорно поступа са наслеђеном имовином. Култура нас учи да постоји испуњена димензија људске темпоралности која обуздава искушење да живимо само у садашњости, искушење које прати склоност ка неодговорности и незахвалности, склоност коју подстиче такво сужење времена. Култура која сачињава људско наслеђе – уметност, књижевност, музика, архитектура, историја, закон, религија – проширује људско искуство времена и приближава прошлост и будућност створењима која би, да она не постоји, живела само у садашњем тренутку.”¹¹ Разумевање појма културе је у директној вези са разумевањем људске темпоралности, где либерализам поткопава културу у њеном фундаменту. Културу не можемо посматрати само у димензији садашњости, она је одраз човечанства, његовог историјског развоја испуњеног људским интерпретацијама, раговима и другим сукобима, литературом која је мењала погледе на свет, а онда и на сам ток развоја човечанства. Култура је одраз духа времена. Човек је нужно укључен у цивилизацијске токове, и тешко би преживео кидање од својих духовних и социјалних корена. Либерализам, напротив, жели вечну садашњост, што доводи до занемаривања историјске димензије културе. Он је утемељен на одбацивању прошлости, односно на непријатељству према традицији и различитости. Може изгледати да је зато окре-

¹⁰ E. B. Sokolov, *Kulturologija: ogledi iz teorija o kulturi* (Beograd: Prosveta, 2001), 13–4.

¹¹ Patrik Dž. Denin, *Zašto liberalizam propada* (Beograd: Albatros Plus, 2019), 86.

нут ка будућности, међутим, уколико погледамо либерализам на подручју политике и економије, светска експлоатација необновљивих природних ресурса показује да нас либерализам учи да будемо неодговорни према будућим генерацијама. А можда најпогубније од свега, либерализам прави усамљене људе, као и оне који преиспитују своју вредност. Слободно тржиште је одиграло централну улогу у спровођењу либералних тежњи, што је за последицу имало, и још увек има, све веће класне разлике међу људима. Тако либерализам очитује своју парадоксалност: желећи слободу и једнакост за све, а нужно стварајући јаз, који једне чини равнодушним, а друге прави „неспособним”, води се „логиком дарвинизма – успешни опстају, неуспешни нестају”¹² и фаворизује само димензију садашњости. Токвил у делу *О демократији у Америци* примећује: „Када се једном навикну да више не маре шта ће се збити после њиховог живота, видимо да лако падају у потпуну и грубу равнодушност према будућности, која је и одвећ сагласна с извесним нагонима људском роду. Чим изобичаје да своје најважније наде усмеравају на дути рок, природно су склони да желе без одлагања остварити и најситније своје жеље, па пошто су изгубили наду да ће живети вечно, чини се да су склони да раде као да ће живети само један дан. [...] Друштвена несталност погодује природној несталности жеља. Усред тих сталних мена судбине, садашњост расте; она заклања будућност, која се губи, и људи неће да мисле даље од сутрашњег дана”¹³.

Либерални индивидуализам, који инсистира само на димензији садашњости, укида норме и чврсте облике заједништва, другим речима, захтева рушење утврђених облика заједничког живота. Појединци у име слободе очекују блаже норме, флексибилније разумевање културе и традиције, а некад чак и потпуно уклањање обичајног система вредности једне заједнице. Либерализам тако захтева одстрањивање културе, или барем њено слабљење. Слаба култура значи све мање одговорности, одговорности према целокупности људског стваралаштва у историји, као и недостатак одговорности према будућим генерацијама, стварајући систем вредности које други нараштаји нужно преузимају. Наравно да ће увек постојати извештан степен релативности у поимању вредности, као и да ће старе вредности бити замењене новим, али оне које „издрже” нужно излазе из свог временског оквира. Исто тако, морамо бити свесни да ће култура деловати и на оне који чак и не разумеју, или не доживља-

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А
Р

¹² Radovan Pejanović, *Ekonomija i politika u globalnom društvu: ogledi iz političke ekonomije* (Novi Sad: Akademska knjiga, 2018), 32.

¹³ Aleksis de Tokvil, *O demokratiji u Americi* (Sremski Karlovci; Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2002), 497–498.

вају на адекватан начин њене вредности, јер ће они и несвесно бити под утицајем њеног дејства. Култура тако има историјску улогу, при чему човек интерпретира пренете вредности и значења, и може се рећи да је она, са свим својим општим и специфичним одређењима, као идеја шира од историје. Може се мењати, стагнирати, бити дисконтинуирана, али ће увек постојати аутентично као јединствена творевина. Њена вредност, чак и са нестанком конкретне цивилизације у којој је настала, остаје и наставља да постоји.

Установама културе постаје императив очување традиција и културних вредности: ако је традиција „моћно средиште кристализације и стабилизације друштвеног искуства”,¹⁴ онда улога библиотеке јесте чување колективног памћења, чиме се осигурава да та иста традиција остане доступна будућим генерацијама и истовремено омогућава критичко преиспитивање онога што је било, онога што јесте, као и онога што може бити.

Критичка теорија културе и критичка свест библиотекара

Библиотеке су међу кључним актерима у развијању критичке свести друштва. Критичко библиотекарство се ослања на етичка начела библиотечко-информационе делатности. Већ сам појам критичког упућује на практично, како смо то видели код Канта. Уколико говоримо о критичком у библиотекарству, ми смо заправо у домену етичког. Свет етике, односно слободе, увек је свет могућег, а у критичкој теорији културе, свест о разлици између постојећег и могућег чини основу. О кључним аспектима критичке теорије Шушњић истиче: „Критичка теорија културе не може бити искључиво теорија о голим културним чињеницама, него и свест о могућностима: она мора да упућује на један бољи свет, или наду да је такав свет могућ. [...] Напетост између онога што јесте и онога што може бити је претпоставка напретка културе. [...] Јер култура је једини преостали простор у коме се може развијати критичко мишљење и дух великог одбијања”.¹⁵ Критика позива да се не пристаје на оно постојеће, да се не подразумева, за критику постоји и оно могуће. Критика захтева, увек изнова, преиспитивање друштва или сопства. Критичка мисао је на тај начин скок из онога што јесте у оно што може бити, па уколико Кант у *Критици* испитује границе могућности спознавања ума, утолико библиотекари испитују друштвене норме и границе

¹⁴ Михаило Ђурић, *Синхија савремености: друштвено-филозофска размајрања* (Београд: Српска књижевна задруга, 1972), 113.

¹⁵ Ђуро Шушњић, *Теорије културе: издавања* (Београд: Завод за уџбенике, 2015), 98–99.

свог утицаја на духовну свест заједнице, истовремено испитујући и сопствене идеје које обликују методе њиховог рада. Стога, ако се подразумева да је библиотечка струка алтруистична у свом фонду, она увек мора бити осетљива за могућности.

Свест библиотекара посебно је на тесту у овом веку, у којем смо сведоци великих технолошких промена. Промене с једне стране захтевају прилагођавање, а с друге одбијање извесних концепција, уколико оне нарушавају темеље на којима почива струка. Значај критичког мишљења у библиотекарству огледаће се у односу библиотекара према концепцијама друштвене правде, интелектуалне слободе, хуманог приступа раду, као и у свим оним темама које су везане за друштвену одговорност библиотекара. Друштвена одговорност се најпре огледа у посвећености људском развоју, која је укоренења у библиотекарству, а хуманост се не тиче само индивидуалног развоја, већ понајвише друштвеног. Библиотекарству прети да хуманост буде збрисана таласом глобалног капитализма па неки аутори предлажу свесно хуманистичко библиотекарство, зато што је све оно што библиотека представља као симбол свих институција које чине јавну сферу, изложено јасној претњи због приватизације.¹⁶ Тешко је избећи закључак да „постоји иманентна противречност у друштвеном приступу употреби технологије – пукотина између идеје да технологија чини више информација доступним већем броју људи и немогућности многих”.¹⁷ Не можемо се отети мисли о очигледној сличности између либерализма и технологије, где оба у свом спровођењу очитују парадоксалност.

Проблем постаје још озбиљнији када се од библиотеке, као јавне установе, очекује да организује свој рад попут глобалних корпоративних компанија, односно, да се методе њеног пословања саобразе методама предузетничког света, који се, углавном, руководи приватним интересима. Уколико смо видели да либерализам можемо перципирати као антитезу културе, онда постулати његових изданака – а то су мултинационалне корпорације, које су усвојиле неолибералне економске моделе, а којима су ефикасност и максимирање профита императив – стоје као антитеза библиотечкој пракси. Дакле, приватни интереси негирају служење јавном добру, које опстаје као један од основних етичких принципа у библиотекарству, захваљујући којем се библиотечка пракса очитује као противречност тржишном капитализму. Ово се недвосмислено види у

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А
Р

¹⁶ Mark Rosenzweig, "The basis of a humanist librarianship in the ideal of human autonomy", *Progressive Librarian* 23 (2004) <http://www.progressivelibrariansguild.org/PL/PL23/040.pdf> (preuzeto 23. 10. 2024).

¹⁷ Majkl Gorman, *Naše neprolazne vrednosti: bibliotekarstvo u XXI veku* (Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2007), 156.

кованици *библиотечко-информациона* делатност. С правом се говори о информатичком или информационом друштву као епохалној парадигми која је утицала на све структуре друштва. Ипак, прелазак на информатичко односно информационо друштво показује све већу напетост између појмова информације и знања,¹⁸ који су у директној вези са библиотечком струком. Библиотекарство није остало имуно на технолошке промене, које су омогућиле библиотекама да буду ефикасније у пружању услуга корисницима у дигиталном добу. Нужно су се појавили информатички експерти, кључни за дигиталну трансформацију библиотека и олакшавање приступа информацијама корисницима. Међутим, некритичким усвајањем информатичког дискурса, захваљујући „фантазмама ефикасности, искористивости, контроле, врховне учинковитости и прилагођавања”,¹⁹ библиотечка струка губи однос према проблематизацији и подвлачењу разлике између традиционалне етике библиотечких услуга и услуга информационе делатности, и тиме излаже себе опасности да заговара праксу по узору на глобалне корпоративне компаније. Некритичко излагање библиотеке тржишту доводи у питање појам знања, које према логици тржишта може да постоји само ако је исплативо. Оваквом индустријализацијом знања,²⁰ где утилитаристички приступ може бити погубан за служење јавном добру, омогућавајући тиме развијање „антифилозофије практичности – која вреднује шта функционише а одбацује оно што не функционише”,²¹ знање престаје бити циљ по себи. Другим речима, знање постаје средство које не захтева никакво ново промишљање уколико подлеже тржишној логици, оно престаје бити израз човекове тежње за спознајом.²² И мада су знање и спознаја сродни појмови, спознавање је процес који води ка дубљем разумевању. Или, хегеловски речено, спознавање је дијалектички процес у којем се људска свест развија и постаје самосвесна, стичући дубље разумевање света. То дубље разумевање света тиче се појма истине, која претпоставља знање и спознају, па уколико хијерархијски предочимо низ

¹⁸ Информације су појединачне чињенице или подаци, који могу бити тачни, али и непотпуни, као и без дубљег значења, док знање представља дубље разумевање које настаје када особа повезује, интерпретира и примењује информације. Уколико се информација изгуби, лакше се до ње поново долази, међутим, уколико изгубимо знање, ми губимо и способност да нешто урадимо.

¹⁹ Konrad Paul Liessmann, *Teorija neobrazovanosti: zablude društva znanja* (Zagreb: Naklada Jasenski i Turk, 2008), 74.

²⁰ У контексту проблематизације друштва знања, Лисман сматра да оно данас не замењује индустријско друштво, већ да се убрзаним темпом индустријализује и само знање. Liessmann, *Teorija neobrazovanosti*, 34.

²¹ Majkl Gorman, *Naše neprolazne vrednosti*, 28

²² Liessmann, *Teorija neobrazovanosti*, 135.

појмова информација – знање – сјознаја, где спознаја представља сложеније процесе и дубље, односно опсежније перципирање света, да се закључити да информатички експерти у библиотечкој делатности немају могућност разумевања или увида у процесу откривања истине или смисла, не због своје когнитивне неспособности, већ због своје тачке гледишта и свог начина сагледавања. Насупрот томе, библиотекарски стоје на вишем степену опажања и разумевања, када говоримо о сложеном процесу повезивања и интерпретирања информација, стварајући значења и увиде. То недвосмислено говори да библиотекарски стоје на духовном тлу, и да је из тог разлога незаобилазна етичка расправа која представља позив библиотекари-ма да преузму своју критичку улогу. Критичке теорије готово да су одсутне из било какве дебате о теоријском фундаменту библиотечко-информационе делатности, јер су многе теорије које се користе у информатичкој науци засноване на позитивистичкој епистемологији, иако спектар теоријских погледа у студијама информација укључује историјске и хуманистичке епистемологије.²³

Библиотекарство је као друштвена делатност засновано на нематеријалним вредностима и то указује на његову дубоку везу са културним наслеђем и духовним развојем. Библиотекарство није само управљање информацијама, већ је и неговање културе трагања за смислом и разумевањем света. Библиотекарство није само практична активност која се односи на одлагање, сређивање и чување књига, већ је и струка која због свог етичког светоназора није остварена уколико јој се приступа искључиво прагматично, јер „таква интензивна практичност оставља празнину, осећај жудње за дубљим значењем и за богатијим филозофским основама“.²⁴

Критичка свест у библиотекарству, на трагу односа између појмова информације и знања, подразумеваће способност библиотекара да препознају не само оне проблеме који се тичу набавке књига или недостатака у буџету већ и дубље системске проблеме повезане са улогом тржишне економије у формирању вредности знања. Теоретичари франкфуртске школе Адорно и Хоркхајмер²⁵ сковали су термин индустрија културе, који се односи на начин на који капиталистичко друштво културне вредности износи на тржиште и претвара у робу. Култура тако поприма робни карактер. Она постаје само још један производ за потрошњу јер је циљ те

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А
Р

²³ Ajit K. Pyati, "Critical Theory and Information Studies: a Marcusean infusion", *Policy Futures in Education* Volume 4, Number 1 (2006), <https://ir.lib.uwo.ca/cgi/viewcontent.cgi?article=1006&context=fimspub> (preuzeto 23. 10. 2024), DOI 10.2304/pfie.2006.4.1.83.

²⁴ Majkl Gorman, *Naše neprolazne vrednosti*, 28.

²⁵ Индустрија културе је термин који су развили Адорно и Хоркхајмер у свом делу *Дијалектика њросевићшејсџа*, указујући њиме на парадоксални развој просветитељских идеја.

бр.
2.
год.
2024.

индустрије профит. Стварају се производи који се лако разумеју, што значи производњу садржаја који су предвидљиви и униформисани, а то онемогућава развој критичког мишљења.

Индустрија културе задовољава инстант потребе, одвраћа пажњу од суштинских друштвених питања, претварајући људе у конзументе који су постали инструмент капиталистичког интереса. Уколико размислимо о библиотекарству у контексту индустрије културе, а на трагу поменуте прагматичности, увидећемо да се библиотекарство сужава само на услужну делатност која у потпуности одговара конзумеристичком менталитету. Трансформација библиотека у складу са конзумеристичким менталитетом, где се она прилагођава логици тржишта, доводи до потенцијалног губитка критичке и друштвено-ангажоване улоге коју су јавне библиотеке традиционално имале. Даље, у *Дијалектици просветитељства* се наводи: „Принцип прописује да потрошачу, додуше, треба све потребе представити као да их културна индустрија може испунити, али, с друге стране, те потребе већ унапред уредити тако да у њима самог себе доживљава само као потрошача, као објекат културне индустрије”.²⁶ Директна последица тога јесте обликовање потреба у складу са тржишним вредностима. Стога, уместо да библиотеке буду простори критичког мишљења, постоји ризик да постану установе које су се прилагодиле унапред одређеном тржишном обрасцу, саображавајући своју улогу већ дефинисаној потреби корисника као потрошача. Субјекат који активно учествује у културном и интелектуалном животу друштва, уколико буде замењен улогом потрошача, уклапа се у анонимност масе или, можемо рећи, *присилу снаге*, метафора коју Ниче користи, што расветљава да живимо у добу кризе аутентичности. „Културна индустрија коначно поставља имитацију као апсолут”.²⁷ Културна традиција је вековима стварала духовне вредности, а у 20. веку свет се суочио са стварањем културног производа као робе. На рачун културе духа, свет постаје окренут тржишту, где је све мање оних који стварају, а све више оних који имитирају. Тамо где аутентичност нестаје, критичка свест отупљује. Уколико је све истоветно, утолико све изгледа лакше, што нужно доводи до комодификације знања.²⁸

²⁶ Teodor V. Adorno i Maks Horkhajmer, *Dijalektika prosvetiteljstva: filozofijski fragmenti* (Sarajevo: Veselin Masleša, 1974), 147.

²⁷ Исто, 137.

²⁸ Овде се мисли на знање као робу, знање које се нуди у форми услуге или производа. Лиотар тврди да знање у савременим условима губи свој еманципаторски и друштвени потенцијал и постаје роба која се производи, продаје и користи за постизање економских циљева. Види више: Žan-Fransoa Liotar, *Postmoderno stanje* (Novi Sad: Bratstvo-Jedinstvo, 1988).

Иако приватни интереси у либерализму доводе до духовног проблема у култури, хуманистичке вредности којима је испуњена библиотечка струка морају бити постојане, да би представљале стуб заједнице. Велика одговорност је данас на библиотекарима зато што њихово пословање брани управо оне три најугроженије вредности у савременом свету: знање (насупротив пуком прикупљању информација); јавно добро (наспрам приватног); и слободан приступ (насупротив куповини или продаји).²⁹ Напад на ове вредности говори о друштвеној кризи која је резултат политичког и економског манипулисања, међутим, политичким или економским путевима друштвена криза се не решава. Решавање друштвене кризе захтева еманципаторску и критичку свест, а библиотекари играју значајну улогу у развоју те свести. Толико је вредности данас доведено у питање да би свест библиотекара требало да је увек критичка. Конзументизација библиотечких услуга, угрожавање приватности и слободе изражавања, комодификација знања, све већи приватни утицај на јавно добро, већи фокус на технологију уместо на људске вредности, само су неки од проблема са којима се библиотечка струка суочава. Критичка свест човека из света културе представља највећу препреку за стварање либералног појединца, одговорног за дубоке економске и социјалне промене. Библиотекари су тако позвани на друштвену ангажованост.

Неутралност је вредност коју често везујемо за библиотекарство, међутим, да ли она заиста одговара савременом друштву? И овде се намеће питање које захтева критички став. Да ли библиотеке заиста служе као неутрални простори или су, хтеле то или не, увучене у комплексније друштвене структуре које обликују приступ информацијама и знању? Како информационо друштво да се разматра у категоријама друштвених наука, кад је информатичка наука, као и наука о информацијама, своју методу позајмила од природних наука? Ово су питања која библиотекаре нужно воде на пут критичког промишљања друштва и сопствене улоге у том друштву.

Закључна разматрања

Свако критичко преиспитивање носи у себи сумњу у постојеће стање ствари. Друштво у ком постоји критичка свест јесте друштво које је способно да анализира друштвене норме и вредности. Самим тим, то је друштво које онда поседује одређен ниво рационалности, односно разума. У потпуности рационално друштво

²⁹ Naomi Klein, "Why Being a Librarian is a Radical Choice", *Dissident Voice* (July 15 2003). https://dissidentvoice.org/Articles7/Klein_Librarian.htm (preuzeto 23. 10. 2024).

је утопија, јер човек није само рационално биће: зато је критичко мишљење нужни део сваког друштвеног поретка ствари. Кантовим коперниканским обртом, човек је постао свеснији своје улоге и критичке свести, јер свест као критичка увек је на границама постојећег и могућег, или филозофском терминологијом речено, битка и требања. То значи да увек постоје могућности за изградњу бољег поретка ствари.

Библиотека помаже у обликовању друштва које је свесније и савесније, она није само пасивни чувар културног наслеђа. Библиотекарство постаје критичко када проблематизује претпоставке и уобичајене идеје које обликују библиотечке методе рада. Ипак, у складу са етичким принципима на којима библиотекарство почива, библиотекари су позвани и да активно учествују у обликовању културне свести извесне заједнице. Зато критичко библиотекарство премашује посредничку и услужну улогу: не само да је усмерено на преиспитивање рада у струци, већ оно преиспитује и друштво. Утицај либерализма на културне вредности допринео је дестабилизацији културних темеља, и то на том нивоу да је реч о принципима. Дакле, принципи на којима је утемељена либерална идеологија представљају негацију принципа на којима почива култура уопште. То представља кризу духовне стварности света где се одговор сам намеће – библиотечка струка не сме остати имуна на урушавање темеља на којима и она сама почива. Нисмо само пуки службеници културе у културној индустрији која, нажалост, тренутно јесте наш свет. Тржиште диктира културно стварање, па се културни ствараоци управљају према потребама тржишта, где онда нужно и они сами доприносе томе да уметничка дела постају роба. У свету тржишне потребе за Данијелом Стил, све је мање Дантеа, тако културно аутентичног.

Критичка свест библиотекара данас је неопходна како би се супротставили тржишној логици и приватним интересима који угрожавају основне вредности библиотечке струке. Ослањајући се на етичке принципе, библиотекари обликују окружење кроз оснаживање критичке свести тек онда када су вођени дубоким осећајем смисла и испуњености. „Зато имајте на уму разлику између животног позива и професије (струке, занимања). Струка је неопходна, али није довољна: она је почетак, али није крај”.³⁰

³⁰ Ђуро Шушњић, *Теорије културе: предавања* (Београд: Завод за уџбенике, 2015), 493.

Literatura:

1. Denin, Dž. Patrik. *Zašto liberalizam propada*. Beograd: Albatros Plus, 2019.
2. Đurić, Mihailo. *Stihija savremenosti: društveno filozofska razmatranja*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1972. (na ćirilici)
3. Fuko, Mišel. *Spisi i razgovori*. Beograd: Fedon, 2010.
4. Gorman, Majkl. *Naše neprolazne vrednosti: bibliotekarstvo u XXI veku*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2007.
5. Harvi, Dejvid. *Kratka istorija neoliberalizma*. Novi Sad: Mediterran publishing, 2012.
6. Horkhajmer Maks i Teodor V. Adorno. *Dijalektika prosvetiteljstva: filozofijski fragmenti*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1974.
7. Kant, Imanuel. *Kritika čistoga uma*. Beograd: Dereta, 2012.
8. Klein, Naomi. "Why Being a Librarian is a Radical Choice", *Dissident Voice* (July 15 2003). https://dissidentvoice.org/Articles7/Klein_Librarian.htm (preuzeto 23. 10. 2024).
9. Liessmann, Konrad Paul. *Teorija neobrazovanosti: zablude društva znanja*. Zagreb: Naklada Jasenski i Turk, 2008.
10. Liotar, Žan-Fransoa. *Postmoderno stanje*. Novi Sad: Bratstvo-Jedinstvo, 1988.
11. Pejanović, Radovan. *Ekonomija i politika u globalnom društvu: ogledi iz političke ekonomije*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2018.
12. Perović, A. Milenko. *Filozofija morala*. Novi Sad: Cenzura, 2013.
13. Pyati, K. Ajit. "Critical Theory and Information Studies: a Marcusean infusion", *Policy Futures in Education* volume 4, number 1 (2006). <https://ir.lib.uwo.ca/cgi/viewcontent.cgi?article=1006&context=fimspub> (preuzeto 23. 10. 2024).
14. Rosenzweig, Mark. "The basis of a humanist librarianship in the ideal of human autonomy", *Progressive Librarian* 23 (2004). <http://www.progressivelibrariansguild.org/PL/PL23/040.pdf> (preuzeto 23. 10. 2024).
15. Sokolov, E. B. *Kulturologija: ogledi iz teorija o kulturi*. Beograd: Prosveta, 2001. (na ćirilici)
16. Šušnjić, Đuro. *Teorije kulture: predavanja*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2015. (na ćirilici)
17. Tokvil, Aleksis Klerel de. *O demokratiji u Americi*. Sremski Karlovci; Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2002.

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А
Р

бр.
2.
год.
2024.

Jelena Ž. Vidaković

“Atanasije Stojković” City Library, Ruma

jelenavidakovic3505@gmail.com

THE CRITICAL AWARENESS OF LIBRARIANS AS A RESPONSE TO LIBERAL (ANTI)CULTURE

SUMMARY: The paper demonstrates how the concepts of liberalism negate the principles underlying the humanist idea of culture, altering the way culture in general is perceived. For the library profession, as part of a broader cultural system, it is imperative to develop critical awareness within society under such circumstances. Therefore, Kant’s critical method is particularly emphasized in the paper, with its principles recognized in critical cultural theory, as well as his focus on the form of subjectivity, which has proven to be extremely influential on society. The aim of the paper is to highlight the significant role of librarians in contemporary society, where they are called to actively participate in preserving and shaping cultural consciousness, following the ethical principles of the profession.

KEYWORDS: critical awareness, culture, liberalism, librarianship, society.

Примљено: 5. септембра 2024.

Прихваћено: 29. октобра 2024.